

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԶԳԱՅԻՆ
ԱԿԱԴԵՄԻԱՅԻ ՀԱՅԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍԻՏՈՒՏ

Հայ ժողովրդական մշակույթ

xv

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ

ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՆ

ՀՀ ԳԱԱ ինագիտության և ազգագրության ինստիտուտ

50-ամյակին նվիրված հոդվածների ժողովածու

Երևան

Եղիսաբետ

ՀՀ ԳԱԱ «Գյուղություն» իրատարակչություն

2010

ՀՏ 008 (091)(479.25)

ԳՄ 71+63.3(22)

Հ241

Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ

Խմբագիրներ՝ Լևոն Արքահամյան, Աղասի Թաղևոսյան,
Թամար Հայրապետյան

Հայ ժողովրդական մշակույթ XV.

Հ241 ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ/ՀՀ

ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ. - Եր.: Գիտություն, 2010. Հ XV/Խմբ.
Լ.Արքահամյան, Ա. Թաղևոսյան, Թ. Հայրապետյան.- 596էջ+8 էջ նկ.:

Ժողովածուն նվիրված է ՀՀ Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հիմնադրման 50 ամյակին և հիմնականում ընդգրկում է այդ առթիվ 2009 թ.
նոյեմբերին հրավիրված գիտաժողովի նյութերը: Քննարկում են հայոց արդի
և ավանդական մշակույթի ազգագրական, բանագիտական, մշակութարանա-
կան և էթնուցիոնական հիմնախնդիրներին նվիրված հարցեր: Գիրքը նա-
խատեսված է հումանիտար և հասարակական ոլորտների գիտնականների,
ինչպես նաև հայ մշակույթով հետաքրքրված լայն շրջանակների համար:

Շապիկի նկարը՝ Պսակադրություն Ս. Մեսրոպ Մաշտոց նկելեցում, Կապան, 2010 թ.,
լուսանկար՝ Լ. Վարդանյանի:

ՀՏ 008 (091)(479.25)

ԳՄ 71+63.3(22)

ISBN 978-58080-0864-9

© ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտ, 2010 թ.

ԱՆՎԱՆՄՈՒԹՅԱՆ ՍՇԱԿՈՒՅԹԸ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՀԵՔԻԱԹՆԵՐՈՒՄ

Անձնանուններն օժտված են տեղեկատվական մեծ ներուժով: Հայ ժողովրդական հեքիաթներում առկա անձնանունների ստուգաբանական, բառակազմական և իմացական առումների վերլուծությունը նոր լույս է սփռում տոհմացեղային միությունների՝ արյունակցական կապերով պայմանավորված սոցիալական կենսագործունեության, ինչպես նաև տվյալ ազգի պատմական ձևավորման ընթացքի վրա: Հասարակական հարաբերությունների զարգացումը, մարդկանց խմբի և կենդանիների կամ բույսերի որոշակի տեսակի միջև ազգակցության գոյության պատկերացումը անվանադրության մեջ միահյուսվում էր տոտեմիզմի, անիմիզմի, ֆետիշիզմի, մոգական պատկերացումների, բնության ու նախնիների պաշտամոնքի հետ¹: Նախկինում անկերպարանք, անդեմ ոգիներին շնորհվում են անուններ, նրանց վրա դրվում են յուրահատուկ գործառույթներ: Ի սկզբանե մեր առջև անորոշություն էր, և միայն լեզվական ցանցի (grille langagiere – Ա. Մարտինեի տերմինն է) կիրառումն է հնարավորություն տալիս առանձնացնելու որոշակի միավորներ². «Այսկերպ մեր գիտակցության մեջ վերստեղծվում է աշխարհի պատկերը, և իրականության յուրաքանչյուր առանձնացված միավոր ստանում է իր անունը»³:

Տեղանվանադրության, ինչպես նաև անձնանվանադրության հիմքերը ընդունված է բաժանել երկու կարգի՝ պարտադիր (իմպերատիվ) և ոչ պարտադիր (ֆակուլտատիվ)⁴: Պարտադիր անձնանվանահիմքերի բաղմանատական դաշտը ընդգրկում է աշխարհագրական, բուսակենդանական աշխարհի և օրգանական ծագման բնակազմությունների անվանումներ, որոնց բնորոշ է համակարգայնությունն ու բառակազմական տեսանկյունից հղվածությունը: Ոչ պարտադիր անձնանվանահիմքերի պարագայում նկատելի է ովակածայնության միտումը, որտեղ այնուհանդերձ հնարավոր չէ զանց առնել տվյալ ժողովրդի պատմամշակութային զարգացումները: Մեր դիտարկման համաձայն՝ հայ ժողովրդական հեքիաթներում անձնանուններն ըստ կազմավորման յուրահատկությունների բաժանվում են չորս խմբի՝

¹ Հստ Մովսես Խորենացու՝ Արծրունիների տոհմանունը սերում է տոհմի բնած նախնուն հովանի անող արծվի անունից (Մովսեսի Խորենացույ Պատմութիւն հայոց / Քննական բնագիրը Մ. Աբեղյանի և Ս. Հարությունյանի, Եր., 1981, Բ.Է., էջ 124):

² A. Martine, Континиум и дискретность // Вопросы языкоznания, 1990, № 3, էջ 5-10:

³ Ն. Դիլարյան, Անվան ըմբռումը հայ լեզվաբանության մեջ, Եր., 2000, էջ 4:

⁴ A. Суперенская, Структура имени собственного, М., 1969, էջ 42-45:

1. Տոհմաշնոտանեկան հարաբերություններով ու կենդանիների, քույսերի, բնակազմական ցուցիչների, տոտեմական ազգակցությամբ կամ ծագմամբ մեկնաբանվող անձնանուններ:
2. Սոցիալական կարգավիճակով պայմանավորված անձնանուններ:
3. Դիպվածային հանգամանքներով, գեղագիտական ընկալումներով կամ բարեբախտության ակնկալիքներով ընտրված անձնանուններ:
4. Քրիստոնեական հավատի հիմքով ստեղծված օտար (քարգմանարար հայկականացված) և հայկական անձնանուններ:

«Թեավետ ավանդականության, հարակցումների և հարակա այլափոխությունների պատճառով հաճախ դժվար է ժամանակագրորեն միմյանցից տարբերել ու սահմանազատել իին կրոնական ըմբռնումներն ու պատկերացումները, այդուհանդերձ դրանցում առկա են պատմանշակութային որոշակի դարաշրջաններին բնորոշ իրողություններ»⁵, որոնք գործում են նաև անվանդրության պարագայում:

Հայ ժողովրդական հերիաքներում հերոսները հաճախ անուններ չեն ունենում: Նրանք մեծ մասամբ տարբերվում են սեռատարիքային պատկանելությամբ (են պառակը, են հալիվորը, են ախճիզը, են քիրփան, են օղլուշաղը, են կնեզը), սոցիալական վիճակով ու զբաղվածությամբ (ետ քազակերը, ետ քագավերին տղան (ախճիզը), ետ տերտերը, Ավշու տղան, Գեղցու տղան, Դերձիկի ախչիկը, են հարուստը, են քյասիբը, սաղին (մատովակ), սարաֆը (դրամափոխ), համապատասխան գործառությներով (քաշալը, սախարը (հաշմանդամ), սոյլեմեզը (չխոսկան), սերպահով(կախարդ), թնմբալը (տառալ), Ասլան քալասին և այլն:

Հերիաքների հերոսների անուններին փոխարինող վերոհիշյալ սեռատարիքային, սոցիալական ու այլ գործառութակիր բնորոշումները ակնառու են նաև Հայաստանի տարբեր ազգագրական շրջաններից գրառված հերիաքների վերնագրերում, զորօրինակ՝ «Աղունիկ աղջիկ»⁶ (Այրարատ), «Ռանչպարի տղեն»⁷ (Ծիրակ), «Ասլան-քալասուն հաքյաթը»⁸ (Արցախ), «Թռոչու տղան»⁹ (Գուգարք-Լոռի), «Թագավորի տղեն ու նաճրջու տղեն»¹⁰ (Ալաշկերտ), «Պառվու տղեն»¹¹ (Տուրութերան-Մուշ), «Գորտան հերիաք»¹² (Տուրութերան-Հարք),

⁵ Մ. Հարությունյան, Հին հայոց հավատալիքները, կրոնը, պաշտամունքն ու դիցարանը, Եր., 2001, էջ 6:

⁶ ՀԺՀ, հ. III, Եր., 1962, էջ 132-139:

⁷ ՀԺՀ, հ. IV, Եր., 1963, էջ 126-138:

⁸ ՀԺՀ, հ. VI, Եր., 1973, էջ 22-31:

⁹ ՀԺՀ, հ. VIII, Եր., 1977, էջ 20-28:

¹⁰ ՀԺՀ, հ. IX, Եր., 1968, էջ 96-102:

¹¹ ՀԺՀ, հ. X, Եր., 1967, էջ 164-166:

¹² ՀԺՀ, հ. XI, Եր., 1980, էջ 200-204:

«Ապան օղլին»¹³ (Վաճ-Վասպուրական), «Շահզադե»¹⁴ (Տուրուբերան-Մուշ) և այլն:

«Փոկուտն»¹⁵ (Այրարատ) հեքիաթում հերոսը անտառում քարեւում է ծառի տակ նստած մի մարդու, որն էլ նրան պատասխանում է.

— Բարով, հազար բարով, թաքավորի՝ տղա:

Թաքավորի տղեն միտք արաց. «Կըսի թե էսի իմ խոր ճանչնըմ ա, ըմբու
իմ անուն իմացավ»¹⁶ (ընդգծումը մերն է՝ Թ.Հ.): Հեքիաթի հերոսի տրամաբա-
նությամբ՝ տղա կոչականին նախորդող շեշտված լրացումը՝ թագավորի՝ տղա,
հենց իր անունն է՝ պայմանավորված ծագմամբ ու սոցիալական կարգավի-
ճակով: Սյունիքից գրառված «Անկինը»¹⁷ հեքիաթում. «Պառավը դնաստին
կլսի ընօջանվ, վեր էտ խոխան թաքավերին քոռնըն ա... Էտ խոխան երկալավ,
պերանվ տոն, էծին կաթնավը պահեց մըծքրուց: Էս վեսկիքյաքյէվ խոլիսին ա-
նումը պառավը տըրավ Կումի թաքավեր»¹⁸: Մեկ այլ հեքիաթում, որ հենց այդ-
պես էլ կոչվում է՝ «Ղասար-օղլի»¹⁹ (Գուգարք-Լոռի), հերոսներն իրար հետ
ծանոթանում են հայրերին վկայակոչելով՝ մեկն այսինչ թագավորի որդին է,
մյուսը՝ մսագործի որդին: Անձնանունների փոխարեն դարձյալ կարևորվում է
վերոհիշյալ՝ սոցիալական կարգավիճակի գործոնը: Սակայն ուշ շրջանի գրա-
ռումներում վերաբերմունքը փոխվում է թագավորի որդու անվան նկատմամբ
և, իբրև ամուսնական նախապայման, հասարակ ծագմամբ մի աղջիկ թագա-
վորի որդուց պահանջում է որևէ արհեստի իմացություն. «Ախճիզյն էլ թա՝ թա-
քավը երեն տղան հինչ փեշակ օնըե: Տահանք թա՝ հինչ փեշակ պիտի ինի,
էքյուծ-ալոր թաքավը եր ա: Ախճիզյը թա՝ օգում չըմ»²⁰: Ինչպես տեսնում ենք
հեքիաթում արդեն սոցիալական դրությունից առավել սկսում է կարևորվել ան-
ձը, անունը: Իսկ անունը բարիմաստի ընդլայնումով փոխանվանական գոր-
ծածությամբ սկսում է ձեռք բերել պատվի, հեղինակության, մասնագիտական
հմտության, բարոյական որոշակի արժեքների կրողի գործառույթ, ինչն էլ
պետք է չափանիշ լինի ինչպես հանրության բոլոր անդամների, այնպես էլ
թագավորի որդու համար:

¹³ ՀԺՀ, հ. XV, Եր., 1998, էջ 300-306 (օղլի – քուրքերեն՝ որդի, տղա):

¹⁴ ՀԺՀ, հ. XIII, Եր., 1985, էջ 91-101 (զաղե – պարսկերեն՝ որդի, զավակ):

¹⁵ ՀԺՀ, հ. III, էջ 230-242:

¹⁶ Անդ, էջ 234:

¹⁷ ՀԺՀ, հ. VII, էջ 495-500:

¹⁸ Անդ, էջ 499:

¹⁹ ՀԺՀ, հ. VIII, էջ 37-56:

²⁰ ՀԺՀ, հ. VII, Եր., 1979, էջ 54-56 («Անահիտ», Ղարաբաղ), տես նաև ՀԺՀ, հ. VI, էջ 157-158
(«Շահրազ թաքավերին հարյաթը», Ղարաբաղ), ՀԺՀ, հ. VIII, էջ 57-59 («Փեշակը ոսկի ա»,
Գուգարք-Լոռի), ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 254-2. XI, Եր., 1980, էջ 200-204, ՀԺՀ, հ. VII, էջ 65 («Խասին-
ճա բամազի», Տուրուբերան-Մուշ):

«Խիար-Խաքուն»²¹ (Տուրութերան-Մուշ), «Նառան»²² (Մեղրի), «Դարչին և Իրեք Չարեք»²³ (Բաղեշ), «Հեքիաք Ջիշմիշ Խաքունի ախչկան»²⁴ (Տուրութերան-Մուշ) հերիաքներում պահպանվել են բուսակենդանական պաշտամունքի հիմքով ստեղծված անվանադրության հիշողություններ:

Մեղրիից գրառված «Նառան»²⁵ հերիաքնում առկա է հայոց մեջ կենցաղավարած նուան բուսապաշտական տոտեմի, ինչպես նաև արենապղծության հետագույն վերապրուկների հետքեր: Հեքիաքի հերոսուհին հղիանում է եղբոր գրպանում գտած նուան հատիկից, տղա ունենում, անունը դնում են Նառան, այսինքն՝ նուան հատիկ. «Տը առ աղ ի վի, մէք տղէյուն անըմք դիրի իք Նառան»²⁶: Ժողովրդական երգերում և հայրեններում պահպանված «Նոանահնդիկ», «Նոանա» բառերը վկայում են, որ միջնադարում դրանք տարածված են եղել հատկապես իբրև իգական սերի անձնանուններ²⁷:

Վերոհիշյալ «Դարչին և Իրեք Չարեք» հերիաքնում ծեր ամուսինների խնդրանքով Աստված նրանց կոճղից ելած տղա է պարզեւում: Փայտահատ հալիկորը կացնով հարվածում է կոճղին. «Կոճ ճղավ, մեջեն պստիկ տղե մի դուս հ'ելավ»²⁸: Երեք աղավնիներ ծերունի փայտահատին խիստ պատվիրում են մինչև իրենց գալը տղային անուն չդնել. «Իրեք խատ եղվընեկ քոան, նստան փանձարի վերեն, ասին. – Այ մարդ, եղ տղի անուն չես դներ, փո՛ հա մենք էկանք»²⁹: Տասնինազ օր հետո աղավնիները գալիս են և տղային կնքում են ծառանունով՝ Դարչին. «Այ Հովհաննես, քու տղին անունը Դարչին կը դնիմ»³⁰: Ինչպես տեսնում ենք, փայտահատի որդին բնության մի մասնիկն է՝ ծնված ծառի կոճղից: Նրան անվանադրում են աղավնիները (տոտեմական հավատալիք): Վերջիններս նրան շնորհում են ծառանուն՝ Դարչին³¹ (բնության տարրերի պաշտամունք): Ըստ հունական առասպեկլ՝ դափնին Ապոլլոնի սրբազն ծառն է³², իսկ դարչինը՝ նույն դափնազգիների ընտանիքին պատ-

²¹ ՀԺՀ, հ. XII, Եր., 1984, էջ 101-105:

²² ՀԺՀ, հ. VII, էջ 606-617:

²³ ՀԺՀ, հ. IX, էջ 435-439:

²⁴ ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 315-324:

²⁵ ՀԺՀ, հ. VII, էջ 606-617:

²⁶ Անդ, էջ 611:

²⁷ XVII-XVIII դարերի բանաստեղծ Դավիթ Սալամորցու վաղաժամ մահացած դրսատրը կրում էր «Նոանա» անունը. «Քեզ անձարն ճառ արի, / Մէկուճար դրսատր իմ Նոանայ, / Դու զիս բնաւեր արիր / Զինչ պայդուշն աւերքն կենան» (Հանդես ամսօրյա, Վիեննա, 1936, էջ 499-501):

²⁸ ՀԺՀ, հ. IX, էջ 435:

²⁹ Անդ, էջ 435:

³⁰ Անդ:

³¹ «Դարչին-դափնազգիների ընտանիքին պատկանող ծառ, դարիճնենի, կինամոն» (Եղ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, հ. I, Եր., 1976, էջ 284):

³² Ն. Կում, Հին Հունատանի լեզենդներն ու առասպեկները, Եր., 1979, էջ 36, Դիցարանական բառարան, Եր., 1985, էջ 22, 52, 174, Е. Я. Шейнина, Թհրակլոպեդիա սիմբոլու, Մ., 2003, էջ 146-148:

կանող մշտադալար բույս³³: Անվանադրելուց բացի աղավնիները կանխազուշակում են Դարչնի՝ բնությունից ժառանգած հզոր ուժի մասին, ինչի երաշխիքը տեսնում են տղայի անվան մեջ. «Օր Դարչին է, եղոր մեջքը գետին զարկող չեղնի»³⁴:

Հետաքրքիր է նկատել, որ վերոհիշյալ հեքիաթում փայտահատի կնոջ անունը Փիրուզ է, ինչը դարձյալ բնակազմական ծագում ունի, իսկ փայտահատի Հովհաննես անունն արդեն կապկում է ուշ շրջանի քրիստոնեական վարդապետության հետ: Ինչպես տեսնում ենք, միևնույն հեքիաթում առկա են անվանադրության տարբեր շերտեր՝ հեթանոսական և քրիստոնեական: Այդ տարբեր շերտերի համադրումն ակնառու է նաև Առաքել Բահարրյանի՝ Արցախից գրառած «Օգ-Մանուկին հաքյաթում»³⁵. «Պիրալ ըն ըստահանց հիրնիր յրա փսակալ, վրեր մարթին անումը Օգ-Մանուկ ա իլալ, կնօգանը անումն էլ տիրալ ըն Մարիան»³⁶: Հետամուսական խորհրդածեսի փորձությունները հաղթահարելիս Մարիանը կորցնում է Օգ-Մանուկին և ամուսնանում ցերեկը մեռնող և գիշերը կենդանացող Ալեքսաննոսի հետ: Եթե «Օգ» անունը տոտեմական ազգակցությամբ պայմանավորված արխայիկ պատկերացման արդյունք է, ապա «Մանուկը» նորածին Հիսուսին տրված մակդիրներից մեկն է, ինչն, ի դեպ, համադրվում է Ալեքսաննոսի մեռնող-հառնող բնույթի հետ: Նմանապես Մարիան (Մարիամ) և Ալեքսաննոս անունները, ինչպես նաև վերոհիշյալ հեքիաթում փայտահատի Հովհաննես անունը հայկական միջավայր են ներքափանցել իբրև քրիստոնեական սրբերի և այլազգի սրբակենցաղ անձանց անուններ³⁷: Նույնը կարելի է ասել «Օխտը ախառոր մին քերը»³⁸ (Սյունիք), ինչպես նաև «Կարապետ-բեկի հեքիաթում»³⁹ (Այրարատ) քրիստոնեական սրբանունը կրող հերոսների՝ Սարգսի և Կարապետի մասին: Աստծո հրամանով ութսուն տարեկան աղքատ հողագործի եզր լեզու է առնում և ասում.

- Իմ տիրոնչը մի տղա պլստի ըլի, անըմը դնի Կարապետ, և սաղ աշխարքին քաքավոր ըլի...
- Ե՞, փա՛ռք քեզ աստված, որ եզների ասածը կատարվիլ պլստի: Էկավ ժամանակը՝ իննը ամիս, իննը օր, իննը սիաթ, իննը հրոպալա քամամելուն պես՝ էկավ էտ մաքրու կնիկն ազատվեց, բերուց մի տղա: Տղին մկրտեցին, անըմը դրին Կարապետ»:⁴⁰

³³ Եղ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, էջ 284:

³⁴ ՀԺՀ, հ. IX, էջ 435:

³⁵ ՀԺՀ, հ. VI, էջ 77-80:

³⁶ ՀԺՀ, հ. VI, էջ 78:

³⁷ В. А. Никонов, Ищем имя, М., 1988, էջ 18, 82, 97, 112: Տես նաև В. А. Никонов, Имя и общество, М., 1974, էջ 7:

³⁸ ՀԺՀ, հ. VII, էջ 441-452:

³⁹ ՀԺՀ, հ. I, էջ 456-477:

⁴⁰ Անդ, էջ 457:

Իսկ «Դավթի հեքիաբում»⁴¹ (Այրարատ). «Տերտերը եղ երեխին մկրտը ա, անըմը դնըմ ա Դավիթ, քաքավորն էլ ըլըմ ա քավոր»⁴²: «Դավթի հեքիաբում»⁴³ անհասանելի հուրի-փերի աղջկա անոնն է Դեղնավարդ (Գյուլինաբանովշի)⁴⁴: Եթե աղջկան փոխանցված ծաղկանոնքը (Դեղնավարդ) բուսական ազգակցման հավատալիքի արդյունք է, ապա նույն հեքիաբում Դավիթ անոնքը աստվածաշնչյան ավանդության հետևանքը է⁴⁵: Իսկ «Վարդիթեր»⁴⁶ (Այրարատ) հեքիաբում աղքատ ամուսիններն աղջիկ են ունենում, և տերտերը նրան տալիս է վարդի թերթերի անուն՝ Վարդիթեր. «Տատմերը ջուրը հազրեց, դոնդաղը քանդեց, քավորը խորտեց, տերտերը փուրվառ քցելով ջուրը բաշեց, մեռնեց, անըմը դրեց «Վարդիթեր»⁴⁷: Ինչպես տեսնում ենք, հեքիաբն ամբողջությամբ պահպանում է քրիստոնեական մկրտության ծեսը: «Ասծառութը նաև Վարքին»⁴⁸ (Արցախ) հեքիաբում «Ըխճկանը անըմը տնը ըն Վարքի»⁴⁹, իսկ տղային դիպվածաբար գտնում են կամքջի մոտ՝ «Ծորա հետեւ էլ անըմը տնը են Ասծառութ, Ասոնն տված»⁵⁰:

«Թարխուն քագավորի հեքիաբում»⁵¹ (Այրարատ) քագավորների անոններն ունեն բուսական (Թարխուն, Ռեհան) և բնակազմական (Մարջան) ծագում: Ի դեպ Տուրութերան-Մուշից գրառված հեքիաբներից մեկը կոչվում է «Պառակ Մարգրիտ»⁵², մյուսն էլ՝ «Սատաֆ խանում»⁵³: «Օխտը ախաղոր մին թերը» (Սյունիք) հեքիաբում. «Ըխճրկանը անումը տրան Գոհար»⁵⁴: Իսկ թե՛ մարգարիտը, թե՛ սաղափը, թե՛ գոհարը նույնպես բնակազմական ցուցիչներ են: Վերոհիշյալ հեքիաբում Թարխուն քագավորի փեսային, հեքիաբում ունեցած գործառույթի համաձայն, անվանում են՝ Թամրալ: Հարստանալուց և ապարանք կառուցելուց հետո Թամրալը նոր անոն է ստանում՝ իր սոցիալական կարգավիճակին համապատասխան. «Անումը դրին՝ Խօդիքա ամարաթի տերը»⁵⁵: Ինչպես տեսնում ենք, հեքիաբը մեզ հետաքրքիր փաստեր է հաղորդում ոչ միայն անվանադրության, այլև անվանափոխության վերաբերյալ: Տարբեր ժողովուրդների մոտ անվանադրության մշակույթը տարբեր է: Եթե

⁴¹ ՀԺՀ, հ. I, էջ 296-315:

⁴² Անդ, էջ 297:

⁴³ ՀԺՀ, հ. I, էջ 296-315:

⁴⁴ Անդ, էջ 300:

⁴⁵ В. А. Никонов, Ишем имя, էջ 107-108:

⁴⁶ ՀԺՀ, հ. I, էջ 255-367:

⁴⁷ Անդ, էջ 357:

⁴⁸ ՀԺՀ, հ. V, Եր., 1966, էջ 535-539:

⁴⁹ Անդ, էջ 535:

⁵⁰ Անդ, էջ 535:

⁵¹ ՀԺՀ, հ. II, էջ 175-187:

⁵² ՀԺՀ, հ. XII, էջ 34-40:

⁵³ ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 354-361:

⁵⁴ ՀԺՀ, հ. VII, էջ 445:

⁵⁵ ՀԺՀ, հ. II, էջ 178:

մեզանում անոնք մարդուն ծառայում է գրեթե ցմահ (չհաշված կեղծանունը, մականունը), ապա Աֆրիկայի և Ասիայի բազմաթիվ ժողովուրդների մոտ մարդու անոնք փոխվում է տարիքային տարբեր խմբերում: Նախնական անոնք կաթնատամների նման փոխվում է, դրան հաջորդող անոնք մարդը ձեռք է բերում նվիրագործման չափահասության ծեսի ժամանակ, իսկ հասուն անոնք նա վաստակում է հասարակական դիրքի փոփոխության հետ կապված⁵⁶: Վերջինիս արտահայտությունը տեսանելի էր նաև վերոհիշյալ հայկական հեքիաթում:

Անձնանունը նախնական իմացերատիվ (պարտադիր) գործոններով հանդերձ՝ ենթարկվել է մոգարգելքի: «Տիրել մի մարդու անվանը, միևնույն է, թե տիրել նրա եռթյան մի մասին, և այս տալիս է տիրողին իշխանություն՝ վճառ հասցնելու այդ անձին, և սրանից առաջանում է շատ ժողովուրդների մեջ տիրող սովորությունը՝ խստությամբ ծածկել անոնք»⁵⁷: Մեզանում ցայսօր կենցաղավարող «Անըմլդ ինձ բաշխի»⁵⁸ առածը վկայում է անոնք զաղտնի պահելու հնագույն սովորույթի մասին: Բաշխել նշանակում է տալ, բաժանել, նվիրել, պարզեցնել⁵⁹: Անոնք նվերի, պարզեցնելու հրապարակելու խնդրանքը հուշում է, որ միշտ չէ այն բարձրաձայն արտաքերվել: «Օխտը ախաղոր մին քերը» հեքիաթի հերոսն իր դեգերումների ընթացքում հանդիպելով մի ծերունու՝ այսպես է դիմում.

– Ամի անումըտ ինձ բախչե՞ս, ես հեռու տեղա եկած եմ:

– Ա՛ բալա, իմ անումըտ քու իի՞նչին ա հարկավեր...⁶⁰

Հայոց մեջ ընդունված է եղել անվան փոխարեն օգտագործել ազգակցական և արյունակցական կապ արտահայտող բառեր ու կապակցություններ, որոնք ներառում են անվան նկատմամբ հաստատագրված երբեմնի զգուշակության հիշողություններ: «Տղամարդը իր կնոջը, կինը իր ամուսնուն ուրիշի ներկայությամբ խոսելիս չէր կոչում «իմ կինը» կամ «իմ մարքը»: Տղամարդը իր կնոջ մասին ասում էր՝ «մեր հարսը», «Թումիի աղջիկը», «Գիքիի քուրը», իսկ աներոջը դիմելիս՝ «ախչիկըտ», կնոջն էլ դիմելիս՝ մանավանդ ուրիշների ներկայությամբ՝ «Ա՞յ, Թումիի ախչիկ», «ա՞յ կնիկ»⁶¹: Հայ ժողովրդական

⁵⁶ B. A. Հոկոնով, Իպեմ նոր, էջ 14-15:

⁵⁷ Ե. Լալայան, Ծիսական կարգերը հայոց մեջ // ԱՀ, գ. XXI, 1911, էջ 176: Տե՛ս նաև Զ. Ֆրեզեր, Ուկե ճյուղը. մոգության և կրոնի ուսումնասիրություն, Եր., 1989, էջ 292, 296:

⁵⁸ Թ. Հայրապետյանի անհատական գործուղման նյութեր, Արցախ // ԲԲԱ, տեսոր 1 2, 2007 թ., թերթ 45: «Անոնդ ինձ բաշխի (բրբ.) = անոնդ ի՞նչ է» (Ա. Ս. Սուրիհասյան, Ս. Ա. Գալստյան, Հայոց լեզվի դարձվածարանական բառարան, Եր., 1975, էջ 24):

⁵⁹ Հ. Ածառյան, ՀԱԲառ, հ. I, Եր., 1971, էջ 411:

⁶⁰ ՀԺՀ, հ. VII, էջ 452:

⁶¹ Ստ. Լիսիցյան, Զանգեզուրի հայերը, Եր., 1969, էջ 218-219: Տե՛ս նաև Ե. Լալայան, Սիսիան, Թիֆլիս, 1898, էջ 135-136:

«Զուկ տղան»⁶² (Այրարատ) հեքիաթում վաճառականի կնոջ անվանը փոխարինում է «զրա ընտանին» արտահայտությունը: Անգավակ վաճառականն Աստծուց մի ժառանգ է խնդրում՝ «քեկուզ քեղովլաք ըլի»⁶³: Որոշ ժամանակ անց. «Գալիս ա դրա ընտանին ազատվը ա, բերք ա մի ծուկ»⁶⁴:

Ասրնե-Թոմփսոնի «Հեքիաթների տիպերի միջազգային համացույցի»⁶⁵ AT 303 թվահամարին համապատասխանող հայ ժողովրդական հեքիաթներում խնձորը երևան է գալիս իրեւ բուսապաշտական տոտեմ և պտղաբերող ուժ⁶⁶: «Հաջի Սայադի աղջիկ Փարին»⁶⁷ (Տաշիրք-Չորագետ) հեքիաթում հաջի Սայադի աղջիկն ու տղան ծնվում են խնձորից (բուսական ծագում): Սայադը մեջիրի դուանը մի երեխա էլ է գտնում: Կնքելու ժամանակ խնձոր տվող մարդը (տարբերակներում՝ դերվիշը), պայմանավորվածության համաձայն, որոշ ժամանակ անց գալիս է և նրանց անուններ դնում՝ Փարի, Մահմադ, Թափիտը. «Թափիտը՝ իրեւ գդնովի»⁶⁸: Երեխաների անվանադրությունը հետաձգելու կամ գաղտնի պահելու սովորությունը պայմանավորված է շար ուժերի հարձակումից նրանց պաշտպանելու մտահոգությամբ, քանի որ վտանգն առավել զորեղանում է, եթք զուգակցվում է նորածինների անվան հետ: Սատանաներին շփոթեցնելու նպատակով երեխային կորցնելու և ապա գտնելու և «Թափիտը» (Գտնված) անորոշ անվանք անվանակոչելու սովորությունը տարածված է շատ ժողովուրդների մեջ. «Долго держался обычай: в семьях, где дети часто умирали, прятать их от чертей, затем инсценировать находку, делая вид, будто это совсем не тот, а чужой ребенок. Потому-то нередки были имена Найден, Ненаш и т.п. Отсюда фамилия Найденов, Ненашев»⁶⁹: Հնագույն պատկերացումների համաձայն՝ անվանադրության իրավունքը տրված է հմայական ուժերին, քրմին, տվյալ դեպքում՝ դերվիշին,

⁶² ՀԺՀ, հ. I, էջ 407-414:

⁶³ Անդ, էջ 407:

⁶⁴ Անդ: Հին Հռոմում կնոջն անվանել են հոր (ում աղջիկը), ամուսնու (ում կինը) կամ որդու (ում մայրը) անուններով (B. A. Նիկոնօվ, Իмя и общество, էջ 25): Ի սկզբանե ոռուական գյուղերում նույնական ընդունված չէր գործածել կանանց անձնանունները: Հին ոռուական գրականության («Ասր Իգորի գնդի մասին») համրահայտ կին հերոսուիհին՝ Յարուլավ արքայի դուստրը, հայտնի էր միայն հայրանունով՝ Յարուլավնա, նրա անունն էր՝ Պրասկովյա (B. A. Նիկոնօվ, Իշեմ имя, էջ 15-16):

⁶⁵ A. Aarne, S. Thompson, The Types of the Folktale. A Classification and Bibliography. Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen / Translated and Enlarged by Stith Thompson, Second Revision, Helsinki, 1964, էջ 95, ՀԺՀ, հ. IV, էջ 302-309, ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 74-90, ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 91-101:

⁶⁶ «Խնձորի՝ անմահական և նույնիսկ զավակ պարզենելու ընդունակությունը բուն տոտեմական է» (Վ. Հ. Բդյան, Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում, Եր., 1972, էջ 479): Այդ մասին մանրամասն տես՝ Գ. Շերենց, «Լանա սազ», Բ, Թիֆլիս, 1899, Հ. Ածեմյան, Ծաղկաքաղ Վասպուրականի բանահյուսության, Եջմիածին, 1917, էջ 37-38, «Սասնա Ծոեր», I, Եր., 1936, էջ 33, Մ. Արենյան, Գուսանական ժողովրդական տաղեր, Եր., 1940, էջ 76, Մ. Արենյան, Ժողովրդական խաղիկներ, Եր., 1940, էջ 154:

⁶⁷ Թ. Գևորգյան, Լոռի // ՀԱԲ, հ. 20, Եր., 1999, էջ 60-65:

⁶⁸ Անդ, էջ 61:

⁶⁹ B. A. Նիկոնօվ, Իշեմ имя, էջ թ. 17.

ում հասու է անմահական խնձորի կախարդական զորությունը: Հայ ժողովրդական հեքիաթների՝ մեզ հետաքրքրող տարբերակներում խնձորից ծնված հերոսներն անանուն են մեծանում, մինչև դերվիշի ժամանումը: Դերվիշի նախասահմանած ժամանակը տատանվում է 14 օրից⁷⁰ մինչև 10 տարին⁷¹ կամ նվիրագործման չափահասության տարիքը⁷²: «Ահմատ ու Մահմատ» հեքիաթում⁷³ (Տուրութերան-Մուշ) տղաներն արդեն որսի էին գնում, բայց դեռ անուն չունեին. «Բըլե անուն դրած չէին ուրանց»⁷⁴: Վեզիրները որոշում են հավելյալ անուն դնել երեխային և դերվիշի հայտնվելու ժամանակ այն թաքցնել. «Հեվելի անուն մը պետք դնինք, հար դերվիշ հ՚իգա, ախըր թագավորի տղեն առանց անվան իմա՞լ կէղնի, դերվիշ օր էկավ, կասինք. անուն չընք դրի, թըլ անուն մը լն ինք դնե»⁷⁵: Հենց այդ ժամանակ հայտնվում է դերվիշը և խիստ բարկանում, որ իր բացակայությամբ փորձում են տղաներին անվանադրել. «Զու տղեկներու անուններն ին՝ մեկին Ահմատ, մեկին Մահմատ»⁷⁶: Տուրութերան-Մուշից գրառված մեկ այլ «Չահզադեն»⁷⁷ հեքիաթում դերվիշը դարձյալ հոխորտում է. «Չասի՞զողի անուն չդնեք, հար ես հ՚իգամ. էղոր անուն դուք ի՞նչ կըռնաք դնեք, էղոր անուն Չահզադա է»⁷⁸: Հայկական հեքիաթների հերոսների անունները մեծ մասամբ օտարաշունչ են՝ Թափտը, Ահմատ, Մահմատ, Չահզադա, Դումյա-Գյոզալի, Ասլանզադե, Չանփոլադ, Սոյլամազ, Ղասաբ-օղլի, Գյուլինա-Բանովչի, Ասլան-բալասի, Ասլան օղլի, Ավչի Ղասըմ, Այ-օղլի և այլն: Բանահյուսական և ազգագրական նյութերը վկայում են երկու ժողովուրդների մեջ ընդունված այն սովորության մասին, ըստ որի՝ նորածինների մահը հնարավոր է կանխել հարկան ժողովրդի ծեսով մկրտելու և օտար անունով անվանակոչելու դեպքում⁷⁹: Ասվածի օգտին է վկայում նաև այն հանգամանքը, որ հայկական հեքիաթներում անզավակ ծնողները երեխաներ են ու-

⁷⁰ ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 91:

⁷¹ ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 74:

⁷² ՀԺՀ, հ. IV, էջ 303:

⁷³ ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 74-90:

⁷⁴ Անդ, էջ 74:

⁷⁵ ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 76: Բրահմանների կաստայի երեխան նույնպես ծնվելու ժամանակ ստանում է երկու անուն՝ ամենօրյա գործածության անուն և զադոնի անուն (դա պետք է հայտնի լինի միայն նրա հորին ու մորը): Վերջին անունը տալիս են միայն ծիսակատարությունների, օրինակ՝ պսակադրության ծեսի ժամանակ (Զ. Ֆրեզեր, ճշվ. աշխ., էջ 294): «Младший сын царя Ивана Грозного, убитый в Угличе, для всех был Дмитрий, а при рождении он получил имя Уар, которое от всех скрывали, но это не спасло его от ножа наемных убийц» (В. А. Никонов, Ищем имя, էջ 17): Երկրորդ անուն են ստանում նաև քրիստոնեական մկրտության ծեսի ժամանակ:

⁷⁶ Անդ, էջ 77:

⁷⁷ ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 91-101:

⁷⁸ Անդ, էջ 91:

⁷⁹ Թ. Հայրապետյան, Կոստանդին Մելիք-Չահմազարյան (Տմբաչի Խաչան). Կյանքը և գործը //ՀԱԲ, հ. 24, Եր., 2007, էջ 84: Տե՛ս նաև՝ Ե. Չարենցի անվան գրականության և արվեստի թանգարան, Կ. Կ. Մելիք-Չահմազարյանի ֆ, գ. 11:

նենում դերվիշի օգնությամբ և երեխաներին անվանադրելու իրավունքը վերապահած է միայն դերվիշին (մահմեղական քարոզչին):

Դիպվածով անվանակոչության տիպիկ օրինակ է «Թափտղը»⁸⁰ (Արցախ), «Հաջի Սայադի աղջիկ Փարին»⁸¹ (Լոռի), «Փարի խանումի նաղլը»⁸² (Շամշադին) հեքիաբներում Հաջի Սայադի (տարբերակ՝ պառավի) որդեգիր թափտղի անունը: Կեսգիշերին, իր տեսած երազի համաձայն, Հաջի Սայադը շտապում է ժամի դուռը, որտեղ բարուրած երեխա է գտնում, բերում տուն: Տատմերին կանչում են, որ երեխային անվանադրի. «Ասում ա. – Ետ խուխեն անումը կտինիմ թափտղը»⁸³: Թափտղը նշանակում է գտնված, գտնովի և անձնանվան ընտրությունն էլ, ինչպես տեսնում ենք, պայմանավորված է համապատասխան դիպվածային հանգամանքներով: Դիպվածով անվանադրության հետաքրքիր տվյալներ են պարունակում AT 883 C թվահամարին համապատասխանող «Թագավորի կուրիսած աղջիկ»⁸⁴ (Տուրուբերան-Մուշ), «Թակավորի գնիգ»⁸⁵ (<Սասուն) հեքիաբները: Թագավորի ընտանիքը ենթարկվում է նավաբեկության, բոլորը փրկվում են, բացի աղջկանից (տարբերակ՝ թագավորի գեղեցկուիկ կինը հիվանդանում է և ամուսնու հրամանով թաղիքի մեջ փաթաթված նետվում սարի գլուխ)՝⁸⁶: Աղջկան (թագուհուն) մի հովիվ է գտնում, մեծացնում (խնամում), ամուսնանում հետք: Նախապես կինը պայման է կապում, որ տերտերի փոխարեն ինքն է անվանադրելու իրենց ապագա երեխաներին: Ունենում են երեք որդի: Կինը նրանց անունները դնում է՝ Ի՞նչ էինք, Ի՞նչ եղանք, Ի՞նչ պիտի լինենք: Օրերից մի օր թագավորը հյուրընկալվում է նրանց տանը, պահանջում բացատրել անսովոր անունների իմաստը: Երեխաների մայրը պատմում է իր կյանքի պատմությունը և իմանավորում դիպվածային հանգամանքներով պայմանավորված անվանադրությունը. «Ի՞նը չոքանն ը դվէ ընձի զյանկ, էգեր իմ առէ զինք, ըդ անուննին լը՝ տրեր իմ ըմ բըստի վըրեն, հըսկըցա՞ր»⁸⁷:

Բնության ոգեղենացման և տոտեմական նախնիների պաշտամունքի հեռավոր հիշողություններ կան հայ ժողովրդական հեքիաբների հերոսների հնավանդ անձնանուններում՝ (Առյուծ (Ասլան), Կորյուն (Ասլան Բալասի), Եղիշիկ (Զեյրան, Զեյրան օղլի), Գառնիկ և այլն): Հայ ժողովրդական բանահյուսությունից հայտնի է հեքիաբների մի խումբ, որտեղ առկա են նվիրագործ-

⁸⁰ Ա. Ղազիյան, Արցախ // ՀԱԲ, հ. 15, Եր., 1983, էջ 105-114:

⁸¹ Թ. Գևորգյան, Լոռի, էջ 60-65:

⁸² Հայկական ժողովրդական հեքիաբներ / կազմեցին՝ Ն. Ա. Հակոբյան, Ա. Ս. Սահակյան, Եր., 1980, էջ 57-70:

⁸³ Անդ, էջ 106:

⁸⁴ ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 312-314:

⁸⁵ Ռ. Խաչատրյան, Թալին // ՀԱԲ, հ. 19, Եր., 1999, էջ 98-99:

⁸⁶ Անդ, էջ 98:

⁸⁷ Անդ:

ման խորհրդածեսին և տոտեմական պատկերացումներին առնչվող անվանակոչություններ: Թագավորի աղջիկն արջից մի տղա է ունենում, ում կոչում է Արջի տղա. «Ետ տղի զոտկիցը վիրեւը իսանի ա ըլլմ, իսկ ներքեւ՝ առջի»⁸⁸: Մեկ այլ հեքիաթում անտառում հայտնված տղայի ստնտուն առյուծն է, ուստի «անուն պետք է դնինք Ասլան տատա՛ Առյուծի ճագ»⁸⁹: Իսկ ձվից ելած հորիփերի աղջկան անվանում են ճնճղուկ աղջիկ⁹⁰:

Հայկական հեքիաթներում մանուկ հերոսը տարվում է անտառ, նրան կերակրում են պաշտամունքային նշանակություն ունեցող կենդանիներ⁹¹ (եղջերու (պախրա, մարալ), վայրի քոշ, քարայծ, առյուծ: Երբ երեխան անտառից (ամայի վայրից, եղեգնուտից) բերվում է մարդկային նոր միջավայր, բացառությամբ հայրական տան, ստանում է նոր անուն. մինչ այդ նա անանուն էր: Նայած թե ինչ կենդանի է նրան կերակրել (եղնիկ (ջեյրան)⁹², առյուծ (ասլան)⁹³, այծ⁹⁴ կամ ինչ կենդանուց ու քոչունից է սերվել (արջ⁹⁵, ճնճղուկ⁹⁶, օձ⁹⁷, գորս⁹⁸, ձի⁹⁹, ողնի¹⁰⁰), ըստ այդմ էլ նրան կոչում են՝ Զեյրան-օղլի, Ասլանզադե, Ասլան-Բալասի, Ասլան տատե (առյուծի ճագ), Օձամանուկ, Այծատուր, Ծի տղա, Արջի տղա, Գորտան աղջիկ, Կողնի տղա և այլն: «Զիգարով պախրեն» (Լոռի) հեքիաթում պահպանվել է վայրի կենդանիների մայրական դերի

⁸⁸ ՀԺՀ, հ. I, էջ 149 («Առջի տղի նաղլը»):

⁸⁹ ՀԺՀ, հ. XII, էջ 389 («Ասլան տատեն»):

⁹⁰ ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 115 («Ճնճղուկ ախչիկ»):

⁹¹ ՀԺՀ, հ. I, էջ 537-550 (Հավելված), հ. III, էջ 427-429 (Հավելված), հ. IV, էջ 374-377, հ. VI, էջ 71-73, 392-397, հ. VIII, էջ 398-399, Հայկ. ՀԺՀ, էջ 57-69, 75-82:

⁹² ՀԺՀ, հ. I, էջ 285-295 («Զեյրան-օղլի», Այրարատ):

⁹³ ՀԺՀ, հ. V, էջ 368-382 («Անուծեն տըղան», Արցախ), հ. VI, էջ 22-31 «Ասլան-Բալասուն հարյարը» (Ղարաբաղ), հ. VI, էջ 613-616, («Ասլան-բալասուն հնդյարը», Ղարաբաղ, հավելված), հ. VIII, էջ 140-159 («Ասլան-բալասի», Գուգարք-Լոռի), հ. X, էջ 62-69 («Ասլանզադե ու Զանիփլադը», Սուշ-Բուլանըլս), // հ. XII, էջ 384-400 («Ասլան տատեն», Տուրուբերան-Սուշ), հ. XV, էջ 300-306 («Ասլան օղին» Վան-Վասպուրական):

⁹⁴ Թ. Հայրապետյանի անհատական գործուղման նյութեր. Արցախ // ԲԲԱ, տեսոր № 1, 2008, թերթ 21-25:

⁹⁵ ՀԺՀ, հ. I, էջ 149-160 («Առջի տղի նաղլը», Այրարատ), հ. V, էջ 267-275 («Արջին տղան», Արցախ), հ. VIII, էջ 291-297 («Տերտերի արջ տղեն» Գուգարք-Լոռի):

⁹⁶ ՀԺՀ, հ. III, էջ 132-139 («Աղունիկ աղջիկ», Այրարատ), հ. XIII, էջ 115-118 («Ճնճղուկ ախչիկ», Տուրուբերան-Սուշ):

⁹⁷ ՀԺՀ, հ. III, էջ 37-62 («Օձ-Սայիլ», Այրարատ), հ. IV, էջ 195-219 («Սիրզա Մահմուտի հեքիաթը», Բասեն), հ. VI, էջ 77-80 («Օց-Մանուկին հարյարը», Ղարաբաղ), հ. XIII, էջ 212-222 («Չահ-Մարան», Տուրուբերան-Սուշ), հ. XV, էջ 171-175 («Օց ախչիկ», Վան-Վասպուրական): Վերջին երկու հեքիաթներում օճից ոչ թե տղա է ելնում, այլ աղջիկ (ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 213, հ. XV, էջ 171):

⁹⁸ ՀԺՀ, հ. V, էջ 188-197 («Կյեռքնուկ ախճիգյը», Արցախ), հ. IX, էջ 200-203 («Գորտան աղջիկ», Տուրուբերան-Հարք):

⁹⁹ ՀԺՀ, հ. V, էջ 100-105 («Խոսող ծին», Արցախ), հ. IX, էջ 195-199 («Ծի տղեն», Տուրուբերան-Հարք), հ. XIII, էջ 108-114 («Զիու քուռակ», Տուրուբերան-Սուշ):

¹⁰⁰ ՀԺՀ, հ. V, էջ 49-52 («Կողնի տըղան» (Արցախ):

մասին հնագույն պատկերացումներ: Նորածնի քաղցած մայրը երեխային կերակրելու համար կաք չունի:

Քորփեն, որ լաց ա լրում հա, մերը մխկտալով ասըմ ա. —

Նանա՛, նանա՛ Օրսագով,

Պախրեն կգա ծիծ կտա,

Չիգար չունենա՝ քիչ կտա,

Քամին կգա ժած կտա,

Մանդրատերեկը փափկոց կլի,

Լենատերեկը ծածկոց կլի:¹⁰¹

«Հեքիաք Քիշմիշ-Խաթունի ախչկան»¹⁰² (Տուրուբերան-Հարք), «Սոյլամազ խանըմի հեքիաքը»¹⁰³ (Այրարատ), «Օֆչի Շամփոի տղեն»¹⁰⁴ (Գուգարք-Լոռի) հեքիաքներում հերոսուհիներից մեկի անունն է Սոյլամազ, որը քարգմանարար նշանակում է Չխոսկան¹⁰⁵ և աղերսներ ունի ծխական չխոսկանության հնավանդ վերապրուկների հետ:

Անձնանունից ակնկալվող բարեբախտության, բարեկեցության, ուժի և գեղեցկության հավատալիքը կենցաղավարում է ցայսօր: Իհարկե, նորածինը դեռևս չի կարող դրսերել վերոհիշյալ որակներից և ոչ մեկը. անունը միայն աղերսում է, որ նա դառնա այդպիսին¹⁰⁶: Վաճ-Վասպուրականից գրառված «Շիրին»¹⁰⁷ հեքիաքում անզավակ քագավորի կինը հղիանում է դերվիշի տված խնձորից: Տղեն լած ի, անուն կտնեն Շիրին»¹⁰⁸: «Օխտը ախառոր մին քերը»¹⁰⁹ հեքիաքում «ռաշպար Սարքիսը» ամուսնանում է Գյոզալ անունով աղջկա հետ: Եթե հավելենք, որ «Շիրին» նշանակում է քաղցր, իսկ Գյոզալ՝ գեղեցկուի հի, ապա անվանադրությամբ ակնկալվող անուշ, ցանկալի լինելու մոտիվներն ավելի հասկանալի կդառնան: Իհարկե հատուկ անվան և այն կրող անձի միջև իմաստային որևէ համապատասխանություն կարող է և չլինել: Զորօրինակ՝ Շիրին և Գյոզալ անուններով կարող են կոչվել «դառը» բնավորությամբ և տգեղ արտաքինով անձինք կամ Ազան (Առյուծ) անունով՝ թուլակազմ ու վախսկոտ մարդը:

¹⁰¹ ՀԺՀ, հ. VIII, էջ 398-399:

¹⁰² ՀԺՀ, հ. XIII, էջ 315-324:

¹⁰³ ՀԺՀ, հ. I, էջ 382-399:

¹⁰⁴ ՀԺՀ, հ. VIII, էջ 318-323:

¹⁰⁵ Չխոսկանի ձորի (Սոյլեմեզ դարասի) մասին տեսն Ա. Ղանաղանյան, Ավանդապատում, Եր., 1969, էջ 49 (№ 123):

¹⁰⁶ «Թուրք աղջկան ծնողներն անվանել են Բեժբինե-«հինգ հազար»: Ծնվելուց անմիջապես հետո այդպիսի գիսագին (լիրով) են նրանք սահմանել աղջկա համար, երբ կգա ամուսնության ժամանակը» (Բ. Ա. Հոկոնով, Իշեմ Ամա, էջ 17):

¹⁰⁷ ՀԺՀ, հ. XV, էջ 319-329:

¹⁰⁸ Անդ, էջ 319:

¹⁰⁹ ՀԺՀ, հ. VII, էջ 441:

Անոնը պատկանում է այն կրող անձին: Սակայն ամենից առաջ անոնը սոցիալական, մշակութային ցուցիչ է: Ասվածի վառ վկայությունն են «Անոնի տեր», «Անոնով մարդ» դարձվածները¹¹⁰: Թեև բոլորն էլ անոն ունեն, սակայն պատահական չեն, որ այս բանաձևերով է հավաստվում հասարակության մեջ մարդու հոչակվածության, համբավավոր լինելու իրողությունը: Իսկ «անոնը կտրած» հանդիմանական անեծքը հավասարագոր է պատժի, պատվազրկության, անանոնության, այսինքն՝ մահվան¹¹¹:

Ամփոփելով՝ կարող ենք ասել, որ հնուց ի վեր՝ մարդկությանը հայտնի պատմական բոլոր ժամանակաշրջաններում, հասարակության անդամներն ունեցել են իրենց հատուկ անունները, որոնք ներառում են հասարակության զարգացման որոշակի փուլերին բնորոշ պատմամշակութային կարևոր իրողություններ:

¹¹⁰ Ա. Ա. Սուրիհասյան, Ա. Ա. Գայստյան, Հայոց լեզվի ռարձնածարքաբանական ընթարքան, էջ 26:

¹¹¹ Տաճարական պահանջման վերաբերյալ, տե՛ս Հ. Ա. Կուչարյան, «Հայոց լոգի դարձութափառական բանալիք», էջ 26.